

УДК 811.161.2'373:32

DOI <https://doi.org/10.24919/2518-1602.2023.11>

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ВИМІР МЕТАФОРИ У ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПРОЗАЇКІВ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
olencha1968@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4857-3460>

Research ID: N-8769-2018

У статті проаналізовано особливості метафоричного осмислення світу західноукраїнськими письменниками. Розглянуто комунікативно-прагматичні ситуації, які репрезентують мовленнєві пріоритети письменника у виборі тих чи тих художніх засобів. Метафори є засобом створення індивідуальної мовної картини світу (як відображення лінгвокогнітивного рівня мовної особистості).

Західноукраїнські письменники початку ХХ століття стали генераторами несподіваних семантичних конотацій, образно-поетичних смислів, змінюючи повсякденну мову і способи сприймання світу, вдаючись до нових засобів художньої типізації задля психологічної характеристики персонажів.

Ключові слова: антропоцентризм, метафора, індивідуальна мовна картина світу.

THE ANTHROPOCENTRIC DIMENSION OF METAPHOR IN THE WORKS OF WESTERN UKRAINIAN NOVELISTS OF THE 20–30S OF THE TWENTIETH CENTURY

Olena KRAVCHENKO-DZONDZA,

PhD (Pedagogy), Associate Professor at the Department of Fundamental Disciplines of Primary Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)
olencha1968@gmail.com

The article analyses the peculiarities of metaphorical comprehension of the world by Western Ukrainian writers (on the example of prose of the 20-30s of the twentieth century). The anthropocentric paradigm has set new tasks in the study of language, the use of new methods of language research, new approaches to the analysis of its units, categories, and rules.

Metaphors are a means of creating an individual linguistic picture of the world (as a reflection of the linguistic personality's linguistic cognitive level), since the individuality of the world picture is manifested in the possibility of free choice of certain linguistic means as dominant and stylistic ones, since each person, especially a writer, has a specific, inherent vision of the world, which is necessarily reflected in the choice of linguistic means.

The anthropocentric paradigm necessitates the study of the evolution of the Ukrainian literary language from the standpoint of a fundamentally new view of the Western Ukrainian literary process of the early twentieth century. The study of the linguistic and cognitive level of the linguistic personality of a Western Ukrainian writer shows that the individual linguistic picture of the world of the authors is determined by social, historical, national factors, an objective picture of the world, worldview and philosophical positions of the authors.

Metaphor as a stylistic device of extraordinary capacity in the works of Western Ukrainian prose writers develops an independent theme. By personifying the realities of nature, authors of psychological works personify them, giving them the functions of living beings. In this way, they achieve an understanding of the commonality of all living things on earth, their interdependence and interdependence. Nature is a companion of human experiences and suffering. This gives the prose writers' artistic language a deep lyricism and philosophical sound. Western Ukrainian writers

of the early twentieth century became generators of unexpected semantic connotations, figurative and poetic meanings, changing everyday language and ways of perceiving the world, resorting to new means of artistic typification for the psychological characterisation of characters.

Key words: *anthropocentrism, metaphor, individual linguistic picture of the world.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці проблема антропоцентричної наукової парадигми є актуальною і досить суперечливою. Антропоцентрична парадигма поставила нові завдання в дослідженні мови, використанні нових методик дослідження мови, нових підходів при аналізі її одиниць, категорій, правил. Визнання принципу антропоцентризму в лінгвістиці створює необхідність вивчення мови в соціально-культурному контексті. У зв'язку з цим перед лінгвістикою постають нові завдання, зумовлені необхідністю вивчення мовних явищ у тісному взаємозв'язку з комунікативною діяльністю людини.

Аналіз досліджень. Антропоцентризм тісно пов'язаний з В. фон Гумбольдом, в працях якого простежуються витоки лінгвофілософської концепції антропоцентризму, які стимулювали науковців до дослідження проблеми людського чинника в мові. У ХХ столітті антропоцентризм починає трактуватися як основна властивість мови. Французький лінгвіст Е. Бенвеніст вважає цю властивість мови суб'єктивною, а у своїй дослідницькій роботі «Про суб'єктивність» він позначає її не тільки відмінною рисою мови, а й необхідною умовою її існування (цит. за: Бацевич, 2004, с. 48). Продовжувачем традиції В. фон Гумбольда у вітчизняному мовознавстві став О. Потебня, який стверджував: мова виступає єдино властивим для кожного народу способом сприймати й осмислювати світ. У праці «Із записок у ділянці руської граматики» лінгвіст визначає антропоморфізм як іманентну властивість людської думки: «Мислити інакше, якимось по-людськи (суб'єктивно), людина не може» (Потебня, 1985, с. 161).

У системно-функціональному аспекті постає естетика слова 20-30-х років ХХ ст. у дослідженні Л. Ставицької, в якому науковиця стверджує, що через метафору передається «чистий» екзистенціальний зміст, тобто відтворюється мікрообраз часу (Ставицька, 1996, с.15). Вітчизняні лінгвісти зосереджують увагу на вивченні мовно-культурного феномену письменника як виразника специфіки асоціативного мислення мовної особистості адресанта.

Мета статті – спираючись на антропоцентричну наукову парадигму, проаналізувати особливості метафоричного осмислення світу західноукраїнськими письменниками (на прикладі прози 20-30-х років ХХ століття).

Виклад основного матеріалу. Антропоцентричний підхід ґрунтується на інтерпретації тексту в аспекті його породження (авторська позиція) і сприйняття (позиція читача). Людина виступає організатором як на рівні створення, так і на рівні сприйняття, а саме:

- автор створює текст для читача;
- автор відображає (свідомо чи підсвідомо) факти, події, переживання на основі дійсності, знання про яку виражаються в тексті, створюючи індивідуально-авторську картину світу;
- автор звертається до ресурсів мовної системи, обираючи ті мовні засоби, які передають його творчий задум;
- читач, відчуваючи вплив тексту, прагне зрозуміти його і проникнути у творчий задум автора;
- читач намагається уявити авторську картину світу і створити образ. Таким чином, сам процес тлумачення тексту читачем пов'язаний з усвідомленим або неусвідомленим осмисленням тексту.

Сучасна лінгвістика продовжує вивчати проблеми слововживання в творах художньої літератури. Специфіка мови художньої літератури виявляється в особливому, зумовленому конкретними естетичними завданнями твору, стилістично цілеспрямованому вживанні, трансформації й актуалізації матеріалу загальної мови. Досліджуючи мову художнього твору, необхідно враховувати «глобальний вертикальний контекст» творчості письменника, естетичну позицію автора, спосіб його художнього мислення, ставлення до культурно-філологічної традиції (Ставицька, 1996, с. 11). Естетичне відношення до мови у кожного автора детерміновано власне індивідуальною поетикою. Кожному письменнику притаманний власний погляд на естетичну дієвість стилістичних ресурсів, наданих мовною системою. Їх вибір, характер використання й організації дає змогу визначати думку автора про можливості загальномовного фонду щодо змістового наповнення й емоційно-естетичного впливу твору.

У комунікативній лінгвістиці мова художнього твору розглядається як ідіостиль, що відображає мовну картину світу за допомогою індивідуальної «граматичної виразності» (Бацевич, 2004, с. 123). Мовний стиль письменника – це система засобів мовного відображення, організована в єдність світоглядом і творчою індивідуальністю художнього слова. Художні еталони, асоціативно-образні норми і стереотипи національного світорозуміння транслюються у художньому творі певної епохи через метафору, у зв'язку з цим вона постає базою лінгвокультурного процесу. Йдеться про використання мовностилістичних засобів народної мови, літературної мови автором шляхом розширення і створення нових значень слів. Зокрема, метафора є потужним механізмом вираження інтенцій мовця. Саме через образно-метафоричне мислення, що створює аксіологічні цінності, культурні концепти, спільнота реалізує свою національну ідентичність. І саме метафорі належить провідна роль серед мовних засобів, які здатні експлікувати картину світу окремої мовної особистості й представників мовної епохи. Адже метафора створює певну когнітивну модель довкілля та формує окремі концептуальні сфери, відображає структуру когніції (досвід, знання) адресанта, є провідною ознакою художньо-образного мислення, важливим чинником структурної впорядкованості тексту і світу в цілісність (Єщенко, 2018, с. 4).

Художній дискурс, на думку Л. Піхтовникової, – це комунікативна подія, диференційною ознакою якої «є репрезентація знань, що не має безпосереднього прагматичного втілення. Ця ознака об'єктивується в тому, що всі імена в художньому творі не мають реальних денотатів, а контекст і екстралінгвістичні умови існування об'єктів у дискурсі створюються автором. Мета художнього дискурсу полягає в емотивному впливові на адресата» (Піхтовникова, 134, с. 161). Отже, літературно-художня комунікація є адресатно спрямованою. При цьому необхідно зважати і на культурний контекст, і на сукупність історичних, національних обставин та особистісних інтенцій.

У метафоричному дискурсі комунікативна взаємодія між адресантом і адресатом має певну специфіку. Насамперед адресант (автор) прагне віднайти такі комунікативні параметри, які забезпечили б вплив на почуття адресата (читача), пробудження відповідних емоцій, формування естетичних ідеалів тощо (Єщенко, 2018, с. 7). Оскільки автор є творцем власної художньої картини світу (з героями, мовними законами, художньо-образними засобами), він через текст репрезентує власні думки та емоції. Форма комунікації у прозовому тексті відходить на другий план, а змістова її частина – на перший. Письменник у прагненні представити весь світ осягає його крізь призму власного відчуття, інтегруючи мову у семантичних інноваціях, індивідуально-авторських метафорах.

Комунікативно-прагматичні ситуації репрезентують мовленнєві пріоритети письменника у виборі тих чи тих художніх засобів. Так, автори можуть вплітати у метафоричні структури несподівані для художнього стилю одиниці – діалектизми, просторічні слова. Асоціації і створені автором мовні одиниці іноді постають як результат віддзеркалення етнокультурного феномена, традиції збереження інформації. Метафори є засобом створення індивідуальної мовної картини світу (як відображення лінгвокогнітивного рівня мовної особистості), оскільки індивідуальність картини світу виявляється в можливості вільного вибору тих чи інших мовних засобів як доміантних і стилетворчих, оскільки кожній людині, особливо письменникові, притаманне якесь специфічне, тільки йому властиве бачення світу, що обов'язково відображається і у виборі мовних засобів.

Антопоцентрична парадигма обумовлює потребу вивчення еволюції української художньої мови з позицій принципово нового погляду на західноукраїнський літературний процес початку ХХ століття. Західноукраїнські письменники початку ХХ століття «спирали свою творчість на західноєвропейських модерних літературних напрямках і нові мистецькі досягнення західноєвропейських письменників переносили на український ґрунт» (Радзикович, 1947, с. 140), при цьому не нехтуючи традиціями української літературної класики. Молоді письменники утверджували гуманістичний пафос творчості своїх попередників. Водночас вони стали генераторами несподіваних семантичних конотацій, образно-поетичних смислів, змінюючи повсякденну мову і способи сприймання світу, вдаючись до нових засобів художньої типізації задля психологічної характеристики персонажів.

Вивчення лінгвокогнітивного рівня мовної особистості західноукраїнського письменника показує, що індивідуальна мовна картина світу авторів зумовлена соціальними, історичними,

національними чинниками, об'єктивною картиною світу, світоглядними та філософськими позиціями авторів.

Метафора як стилістичний засіб надзвичайної місткості у творчості західноукраїнських прозаїків розвиває самостійну тему. Персоніфікуючи реалії природи, автори психологічних творів, уособлюють їх, надаючи функції живих істот. Цим самим досягається розуміння спільності усього живого на землі, його взаємозалежності і взаємообумовленості. Природа виступає супутником людських переживань, страждань. Це надає художньому мовленню прозаїків глибокого ліризму й філософського звучання. Наприклад, в Осипа Турянського – *небо примостилося, небо кам'яніє, гори-велетні сховали білі голови в чорних хмарах, ліс ніс у далечінь стогони і прокльони, гори до гір притулилися і наче шепочуть до себе*; чи у Богдана Лепкого – *місяць блід зі страху перед сонцем, молодий ранок здирав темну опону ночі, ранок гасив зорі, будив птахи і цвітам очі обмивав росю, позіхає ріка своїм переддосвітнім шумком, місячне сяйво... сріблястою бляхою побиває ворота*, у Марка Черемшини – *небо позіхає, річка голос ловила*.

Привертають увагу метафори у повісті Богдана-Ігоря Антонича «На другому березі», складні за структурою і змістом, що доречніше в поетичних творах, а в прозовому вони є здебільшого своєрідним декором, прикрашенням: *над скрипкою світла запало щільно тяжке віко ночі, набиване цвяхами зір; синя парасоля погідного неба; кленове листя хмар на ясній блакиті*. Пишучи цей твір, Антонич мав уже поетичний досвід, що далось взнаки у незвичних для прозового тексту метафорах.

На увагу заслуговують метафоричні утворення із незвичною сполучуваністю метафоризованих компонентів, що відображають психологічний стан людини: *її думки ще з весільного дерева не позлітали* (Марко Черемшина), *спомини із жалем ткали плахту* (Василь Стефаник), *мовчанка вибачала устам за їх сором'язливість* (Микола Рудницький).

Автори творять метафоричні контексти, в яких концепти *голос, туга* набувають сенсорних характеристик: *забута туга пригнала до Люксембурга* (О. Маковей), *«Голос шукав згуби, бив собою о скали, вибігав у село на скаргу»* (М. Черемшина), *«Голос скаржився постократ, що його ув'язнили в мертво холодне кружало з бездушною метелю»* (Б.-І. Антонич). Окрім уявлень про *душу* як безсмертну і світлу субстанцію, в українській картині світу існують тлумачення її як чогось демонічного: *«Але й душа окута цвинтарним муром, сумом ночі»* (О. Турянський); *«Душа сидить в скалі, як злодій»* (В. Стефаник).

Чорний колір символізує негативні переживання, тому створені Осипом Турянським художні образи є цілком вмотивованими і містять досвід духовного освоєння світу багатьма поколіннями: *страшний* («Чорні хмари закрили задрістю сонце і блакить неба й повисли над ними, як велетенські чорні крила всесвітнього духа знищення»), *темний* («А там недалеко на край небі гори – велетні сховали білі голови в чорних хмарах...»). Таке тяжіння західноукраїнських письменників до асоціативно-ускладненої метафоризації обумовлене, в першу чергу, впливом модерністської естетики, яка вимагала від авторів уваги до особистих почувань, мінливих настроїв, всієї складності індивідуальної свідомості. По-друге, прикметним для цих письменників було експериментування зі словом, введення елементів натуралізму, експресіонізму тощо.

Лінгвокогнітивний рівень охоплює інтелектуальну сферу мовної особистості письменника. Виокремивши мовні елементи, що є відображенням картини світу, можна назвати унікальні риси мовної особистості. До таких елементів на лінгвокогнітивному рівні належить усе, що відображає творчий, індивідуальний характер автора тексту. На наш погляд, це насамперед метафори як репрезентанти знань про світ особистості письменника. Метафори є засобом створення індивідуальної мовної картини світу (як відображення лінгвокогнітивного рівня мовної особистості), оскільки індивідуальність картини світу виявляється в можливості вільного вибору тих чи інших мовних засобів як домінуючих і стилетворчих.

Висновки. Основне стилетворче навантаження у творах західноукраїнських письменників 20-30-х рр. ХХ ст. сконцентроване на імпліцитних метафорах. Більшість таких структур постають на основі використання незвичних, досить оригінальних мовних одиниць, виконують допоміжну функцію образного моделювання, підпорядковуючись вираженню певних сентенцій автора, його філософії та світогляду. Художня комунікація репрезентує насамперед не комбінацію загальновідомих відношень реального світу, а бачення авторів початку ХХ ст., яке є складним і вимагає багатокомпонентного синтагматичного розгортання образу. Трагування

метафор потребує ширшого фразового оточення, яке виходить за межі сполучуваності двох слів і може функціонувати як цілісний дискурс. Отож мова західноукраїнської літератури 20-30-х рр. ХХ ст. – це складний художньо-мовний простір, який побудований за принципом антропоцентризму та інтелектуалізації метафори.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бацевич, Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ : ВЦ «Академія».
- Єщенко, Т. (2018). *Текстово-антропоцентричний вимір метафори українських поетів 1990-х*. Київ : Академвидав.
- Пихтовникова, Л. С. (2015). *Метафора и метаметафора в немецкоязычном художественном дискурсе: когнитивный и прагмалингвистический аспекты*. Харків : ХНУ имени В. Н. Каразина.
- Потебня, О. (1985). *Естетика і поетика слова*. Київ : Мистецтво.
- Радзикович, В. (1947). *Історія української літератури. Нова доба*. Мюнхен.
- Ставицька, Л. О. (1996). *Естетика слова у художній літературі 20-30 років ХХ ст. (системно-функціональний аспект)* : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ : Ін-т укр. мови НАН України.

REFERENCES

- Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: VTs «Akademiiia». [in Ukrainian].
- Ieshchenko, T. (2018). *Tekstovo-antropotsentrychnyi vymir metafory ukrainskykh poetiv 1990-kh*. [The Textual and Anthropocentric Dimension of Metaphor by Ukrainian Poets of the 1990s.]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
- Pykhtovnykova, L.S. (2015). *Metafora y metametafora v nemetsko-yazyichnom khudozhestvennom dyskurse: kohnytnyynii y prahmalynhvystycheskyi aspektyi* [Metaphor and metametaphor in German-language artistic discourse: cognitive and pragmlinguistic aspects]. Kharkiv: KhNU named after V. N. Karazin. [in Ukrainian].
- Potebnia, O. (1985). *Estetyka i poetyka slova* [Aesthetics and poetics of the word]. Kyiv: Art. [in Ukrainian].
- Radzykevych, V. (1947). *Istoriia ukrainskoi literatury. Nova doba*. Miunkhen. [in Germany].
- Stavytska, L.O. (1996). *Estetyka slova u khudozhnii literaturi 20-30 rokiv XX st. (systemno-funktsionalnyi aspekt)* [Aesthetics of the word in fiction of the 20-30s of the twentieth century (systemic and functional aspect) (PhD thesis)]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].